

Здійснення суб'єктивних цивільних прав і виконання цивільних обов'язків

За своє життя особа набуває цілу низку особистих немайнових та майнових прав, але цінність вони матимуть лише тоді, коли їх можна здійснити.

Здійснення суб'єктивних цивільних прав — це процес реалізації уповноваженою особою всіх повноважень, що належать до змісту конкретного суб'єктивного права, для досягнення певного результату.

Здійснення цивільних прав можливе за таких основних умов:

- 1) особу має бути наділено необхідною правоздатністю щодо її цивільних прав;
- 2) суб'єкта правовідносин має бути наділено необхідним обсягом дієздатності;
- 3) дії зі здійснення цивільних прав мають відповідати принципам здійснення цивільних прав.

Способи здійснення суб'єктивних цивільних прав поділяють на фактичні та юридичні.

Під фактичними способами слід розуміти діяння, які, зазвичай не є юридично значущими, наприклад, коли особа фактично проживає у будинку, чим здійснює своє право власності на нього.

Юридичними способами слід вважати юридично значущі діяння, наслідком яких є виникнення, зміна чи припинення правовідносин. Це, зокрема, укладення різноманітних правочинів, створення авторського твору, виявлення скарбу тощо.

Принципи здійснення — це закріплені в нормах цивільного права загальні положення, які встановлюють суб'єктивних цивільних прав основні вимоги до поведінки суб'єкта при здійсненні ним свого суб'єктивного права.

Принципами здійснення цивільних прав є:

- принцип автономії волі;
- принцип законності;
- принцип розумності та добросовісності.

Принцип автономії волі означає право особи здійснювати своє суб'єктивне цивільне право вільно, на власний розсуд, задля задоволення своєї мети та інтересів. Тобто ніхто, окрім самого носія суб'єктивного цивільного права, не може вирішувати питання про здійснення чи нездійснення цього права, а також моменту, коли його має бути здійснено.

Принцип законності передбачає, що суб'єкт права може здійснювати своє право лише відповідно до норм права, керуючись при цьому не тільки положенням "дозволено все те, що не заборонено", а й зважаючи на встановлений нормами права порядок здійснення свого права. Наприклад, для зміни свого імені слід звертатися до органів

РАЦСу і лише у відповідному порядку змінити своє ім'я.

Принцип розумності та добросовісності означає, що, здійснюючи свої суб'єктивні цивільні права, особа повинна діяти розумно та добросовісно не лише щодо себе, а й щодо інших суб'єктів правовідносин. У ч. 5 ст. 12 ЦК закріплено презумпцію добросовісності та розумності поведінки носія цивільного права при його здійсненні. Це означає, що якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, то вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

Відповідно до ч. 1 ст. 13 ЦК України особа має здійснювати свої цивільні права в певних межах. Ці межі встановлюються договором або актами цивільного законодавства. А це означає, що лише у разі, якщо повноваження осіб при здійсненні свого права та межі таких дій не закріплено в договорі, в силу вступає норма цивільного права, яка дозволяє врегулювати це питання. При цьому, як правило, застосовується конструкція: "...якщо інше не передбачено договором...".

Межі здійснення суб'єктивних прав — законодавчо дозволені конкретні способи поведінки, якими особа в змозі набути для себе ті можливості, які становлять зміст суб'єктивного цивільного права.

Загальними межами здійснення суб'єктивних цивільних прав є:

- 1) утримання від дій, які могли б порушити права інших осіб;
- 2) утримання від дій, які могли б заподіяти шкоду довкіллю та культурній спадщині;
- 3) заборона дій особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах;

4) дотримання моральних засад суспільства;

5) заборона використання цивільних прав із метою неправомірного обмеження конкуренції, зловживання монопольним становищем на ринку, а також недобросовісна конкуренція.

Зловживання правом — це здійснення суб'єктивних цивільних прав, що вчиняється з порушенням їх меж та заподіянням шкоди іншим особам. Це особливий вид цивільного правопорушення, специфіка якого полягає в тому, що його дії формально спираються на належне йому право, проте при конкретній його реалізації воно набуває такої форми та характеру, що це призводить до порушення прав та охоронюваних інтересів інших осіб, наприклад зловживання монопольним становищем на ринку.

Виділяють дві основних форми зловживання правом:

- зловживання правом, що вчиняється винятково з наміром заподіяти шкоду іншій особі (шкани);
- зловживання правом, що вчиняється без наміру заподіяти шкоду іншій особі, проте об'єктивно заподіює цю шкоду.

Якщо суд встановить, що в діях особи мало місце зловживання правом, то він може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами та застосувати інші наслідки, передбачені законом, наприклад відмовити в захисті цивільних прав.

Виконання цивільних обов'язків — це дотримання зобов'язаною особою поведінки на користь уповноваженої особи.

Обов'язковою умовою виконання обов'язків є, насамперед, необхідний обсяг дієздатності, тобто здатності своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки,

самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання.

Виконання обов'язків може відбуватись у пасивній та активній формі, зміст яких було розкрито у § 1 Гл. 2 цього посібника.

Способи виконання цивільних обов'язків поділяють на добровільний та примусовий. Добровільний спосіб виконання обов'язку має місце, якщо особа виконує покладене на неї зобов'язання чи утримується від його виконання за власною волею. Примусовий спосіб виконання має місце, коли виконання зобов'язання чи утримання особи від його виконання здійснюється на підставі актів правоохоронних органів незалежно від волі зобов'язаного суб'єкта чи взагалі без його участі.

Виконання обов'язків може бути покладено як на самого зобов'язаного суб'єкта, так і на кількох із них (у дольовому, солідарному чи субсидіарному порядку), а іноді навіть і на інших осіб. Питання часткового, солідарного та субсидіарного виконання обов'язку докладніше викладено у § 1 Гл. 7 цього посібника.

Основними принципами виконання цивільних обов'язків є:

- принцип законності;
- принцип належного виконання обов'язку;
- принцип повноти виконання обов'язку;
- принцип реального виконання обов'язку.

Принцип законності передбачає, що зобов'язана особа повинна у своїй діяльності з

виконання обов'язку дотримуватися та не порушувати норм права, якими регулюється порядок виконання обов'язку.

Принцип належного виконання обов'язку означає, що обов'язок має бути виконано у зазначений строк (термін), у вказаному місці та відповідно до інших істотних умов.

Принцип повноти виконання обов'язку полягає в тому, що зобов'язання має бути виконано повною мірою, оскільки виконання обов'язку, як правило, не здійснюється частинами.

Принцип реального виконання обов'язку має місце тоді, коли обов'язок має бути виконано в натурі, наприклад, надати послуги, виконати роботи, передати майно. Докладніше зазначені принципи розкрито у § 1 Гл. 7 цього посібника.

Для забезпечення виконання цивільних обов'язків існують засоби заохочення та відповідальності, які встановлено договором або актом цивільного законодавства. Засоби заохочення можуть бути у формі надання додаткової оплати, додаткових прав особі, яка добросовісно виконує свої обов'язки тощо. Засоби відповідальності за невиконання або недотримання свого обов'язку — це неустойка (штраф, пеня), порука, гарантія, застава, притримання, завдаток, а також інші види стягнень як майнового, так і немайнового характеру.

В окремих випадках особу може бути звільнено від цивільного обов'язку або від його виконання у випадках, встановлених договором або актами цивільного законодавства. Наприклад, ЦК передбачає звільнення від обов'язку або від його виконання у випадку смерті фізичної особи, якщо виконання нерозривно пов'язане із особою боржника (ст. 608 ЦК), за умов прощення боргу (ст. 605 ЦК); у випадках поєднання кредитора та боржника в одній особі, як от при злитті двох юридичних осіб (ст. 608 ЦК) та в інших випадках.

Суб'єктивні цивільні права та обов'язки можуть здійснюватися та виконуватися як безпосередньо особою, так і її представником.

Представництво — правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана або має право вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє.

Представництво можливо за юридичних (неповна дієздатність, обмежена дієздатність, недієздатність) та/або за фактичних причин (хвороба, юридична неграмотність, небажання особисто здійснювати право чи виконувати обов'язок).

До суб'єктів представництва належать:

- особа, яку представляють, — особа, від імені та в інтересах якої представник учиняє юридично значимі діяння;
- представник — особа, що уповноважена вчиняти юридично значущі діяння від імені та в інтересах іншої особи;
- третя особа — особа, з якою, внаслідок юридично значущих діянь представника, встановлюються, змінюються чи припиняються суб'єктивні цивільні права та обов'язки особи, яку представляють.

Повноваження представника — це міра його дозволеної поведінки щодо третіх осіб, що полягає в можливості укладати правочини та інші юридично значущі діянні від імені та в інтересах особи, яку він представляє. Тобто він своїми діяннями створює, змінює, припиняє цивільні права та обов'язки для особи, яку він представляє.

Представник не може вчиняти правочини:

- 1) право на вчинення яких немає в особи, яку він представляє;
- 2) які відповідно до їх змісту може бути вчинено лише особисто тією особою, яку він представляє;

3) від імені особи, яку він представляє щодо себе особисто;

4) від імені особи, яку він представляє щодо іншої особи, представником якої він одночасно є, за винятком комерційного представництва;

5) на вчинення яких він не уповноважений взагалі чи перевищив межі своїх повноважень. За таких обставин правочин вважається таким, що вчинений від імені представника, якщо в подальшому особа схвалить цей правочин у передбачені законом формі та строки.

Підстави виникнення представництва:

1) адміністративний акт (наприклад, наказ про призначення особи на певну посаду, внаслідок чого вона зобов'язана виконувати певні представницькі функції);

2) закон (батьки зобов'язані в силу закону бути представниками малолітніх);

3) договір (доручення чи агентування).

Види представництва:

- законне — виникає на підставі закону чи адміністративного акту, незалежно від волі особи, яку представляють, чітко визначає особу представника та коло його компетенції;

- добровільне — на підставі договору, з урахуванням волі особи, яку представляють, визначається не тільки особа представника, а й коло його компетенції;

- комерційне — постійне та самостійне представництво від імені підприємців при укладенні ними договорів у сфері підприємницької діяльності.

Представництво однієї особи іншою потребує документального підтвердження. Зрозуміло, що якщо у представництві на підставі акта — це буде сам адміністративний акт, у разі законного представництва — відповідні документи (свідоцтво про народження, відповідно до якого батьки є представниками дитини), то договірне представництво оформляється довіреністю або в інших формах, передбаченим законодавством.

Довіреність — письмовий документ, що його видає одна особа іншій особі для представництва перед третіми особами.

Залежно від змісту та обсягу прав виділяють такі види довіреностей:

- генеральні (загальні) — видаються представникові для вчинення різноманітних правочинів;
- спеціальні — видаються для вчинення низки однорідних правочинів;
- разові — видаються для вчинення конкретного правочину.

Форма довіреності має відповідати формі, в якій відповідно до закону має вчинятися правочин.

Довіреність від імені юридичної особи видає її орган або інша особа, уповноважена на це її установчими документами, з відбитком печатки цієї юридичної особи.

Довіреність, що видається у порядку передоручення, підлягає нотаріальному посвідченню, окрім довіреності на одержання заробітної плати, стипендії, пенсії, аліментів, інших платежів та поштової кореспонденції (поштових переказів, посилок тощо); її може бути посвідчено посадовою особою організації, в якій довіритель працює, навчається, перебуває на стаціонарному лікуванні, або за місцем його проживання.

До нотаріально посвідчених довіреностей прирівнюються:

- довіреність особи, яка перебуває на лікуванні у госпіталі, санаторії та іншому військово-лікувальному закладі, якщо її посвідчив начальник цього закладу, його заступник з медичної частини, старший або черговий лікар;
- довіреність військовослужбовця, робітника, службовця, члена їхніх сімей, якщо її посвідчив командир (начальник) частини, з'єднання, установи або закладу, на території яких вони проживають;
- довіреність особи, яка перебуває у місці позбавлення волі (слідчому ізоляторі), якщо її посвідчив начальник місця позбавлення волі.

Строк дії довіреності зазначається у ній. Якщо строк її дії не зазначено, довіреність зберігає чинність до її припинення. Особа, що видала довіреність, може у будь-який час скасувати її. При цьому вона повинна негайно сповістити про скасування представника, а також відомих їй третіх осіб, для представництва перед якими видано довіреність. Строк дії довіреності, виданої в порядку передоручення, не може перевищувати строку дії основної довіреності, на підставі якої її видано. Довіреність, у якій не зазначено дату її вчинення, є нікчемною.

За загальним правилом, представник зобов'язаний учиняти правочин від імені і в інтересах особи, яку він представляє, особисто. Проте в окремих випадках він може перекласти свої повноваження повністю або частково на іншу особу:

- 1) якщо це передбачено законом чи договором між особою, яку представляють, і представником;
- 2) якщо представник був примушений до цього обставинами для охорони інтересів особи, яку представляє.

Представник, який переклав свої повноваження на іншу особу, повинен сповістити про це особу, яку представляє, та надати їй необхідні відомості про особу, якій передано повноваження (замісника). Невиконання цього обов'язку накладає на особу, яка передала повноваження, відповідальність за дії замісника, як за власні. Правочин, учинений замісником, створює, змінює або припиняє цивільні права та обов'язки безпосередньо для особи, яку представляють.

Представництво за довіреністю припиняється у разі:

- 1) закінчення строку довіреності;
- 2) скасування довіреності особою, яка її видала;
- 3) відмови представника від учинення дій, що були визначені довіреністю;
- 4) ліквідації юридичної особи, від імені якої видано довіреність;
- 5) ліквідації юридичної особи, якій видано довіреність;
- 6) смерті особи, яка видала довіреність, визнання особи недієздатною, обмеженою в дієздатності або безвісно відсутньою. У разі смерті особи, яка видала довіреність, представник зберігає свої повноваження за довіреністю для ведення невідкладних

справ або таких дій, невиконання яких може призвести до збитків;

7) смерті особи, якій видано довіреність, визнання особи недієздатною, обмеженою у дієздатності або безвісно відсутньою.

Із припиненням представництва за довіреністю втрачає чинність передоручення.

Захист цивільних прав та інтересів

Суб'єктивне право лише тоді може бути визнано мірою можливої поведінки уповноваженої особи, коли воно забезпечено (гарантовано) від неправомірного впливу зовнішніх чинників. Така гарантія найбільш ефективно втілюється у можливості вимагати захисту цивільного прав та інтересу. Під поняттям цивільно-правового захисту слід розуміти передбачену законом вид і міру можливого або обов'язкового впливу на суспільні відносини, які зазнали протиправного впливу, з метою поновлення порушеного, невизнаного чи оспореного права.

Визначення цієї поведінки через право (можливість) чи через обов'язок залежить від суб'єкта здійснення діяльності стосовно захисту, а також волевиявлення учасника цивільних правовідносин, право якого зазнало несприятливого впливу. Для уповноваженої особи застосування захисту становить право, яке означає як право самостійно здійснити поновлення порушеного права у межах і у порядку, визначеному законом (самозахист), так і звернутися до уповноваженого державного, самоврядного чи громадського органу чи особи за захистом свого права чи інтересу. Для останніх же здійснення такого захисту, якщо воно належить до їхніх повноважень, є обов'язком.

Захисту підлягає суб'єктивне цивільне право та інтерес, який охороняється законом. Ст. 15 ЦК України вказує на три форми посягань на суб'єктивне право, в яких може бути застосовано певні дії щодо його захисту: порушення, оспорення чи невизнання. Однак це не виключає можливості застосування різноманітних способів захисту до інших форм посягань на права та інтереси учасників цивільних правовідносин.

Під порушенням слід розуміти такий стан суб'єктивного права, за якого воно зазнало протиправного впливу з боку правопорушника, внаслідок чого суб'єктивне право уповноваженої особи зменшилося або зникло як таке. Порушення права пов'язане з позбавленням його носія можливості здійснити, реалізувати своє право повністю або частково.

Невизнання — це дії учасника цивільних правовідносин, який несе юридичний обов'язок перед уповноваженою особою, що спрямовані на заперечення в цілому або у певній частині суб'єктивного права іншого учасника цивільних правовідносин, внаслідок якого уповноважена особа позбавлена можливості реалізувати своє право. Такий несприятливий наслідок може бути як за абсолютних, так і за відносних цивільних правовідносин.

Оспорювання — це такий стан цивільних правовідносин, за якого між: учасниками існує спір з приводу наявності чи відсутності суб'єктивного права у сторін, а також: належності такого права певній особі. Оспорене право ще не порушено, але виникає невизначеність у праві, зумовлена поведінкою другої сторони стосовно уповноваженого.

Інтерес, який охороняється законом, — це незаборонене законом і таке, що не суперечить загальним засадам цивільно-правового регулювання, прагнення особи щодо ефективної реалізації своїх повноважень, які не визначено як суб'єктивне право. Відмінність між інтересом, що охороняється законом, та суб'єктивним цивільним правом полягає також і в тому, що суб'єктивне цивільне право є не просто можливістю діяти певним чином, а саме такою можливістю, що має забезпечення кореспондуючим обов'язком. Своєю чергою, охоронюваний законом інтерес такого забезпечення не має. Прикладом інтересу, що охороняється законом, може бути інтерес кредитора боржника — фізичної особи, яка тривалий час відсутня у місці її проживання і немає відомостей про її місце знаходження, щодо встановлення режиму безвісної відсутності такої особи. Цей інтерес полягає у тому, що в подальшому було призначено опікуна над майном безвісно відсутньої особи, який і здійснить майнове виконання із майна особи, яку в

судовому порядку визнано безвісно відсутньою.

Відповідно до ст. 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень та протиправних посягань, у тому числі здійснюючи поновлення порушеного чи оспореного права самостійно. Види захисту можна розглядати як залежно від способів та форм, так і за суб'єктами здійснення такої діяльності. Залежно від суб'єктів здійснення дій щодо захисту права чи інтересу, який охороняється законом, останній поділяють на юрисдикційний та неюрисдикційний. Наведена класифікація полягає у визначенні уповноваженого на здійснення захисту суб'єкта.

Юрисдикційний захист здійснює низка уповноважених на це державних і громадських органів та осіб, які в силу закону чи домовленості можуть вжити заходів щодо поновлення порушеного, оспореного чи невизнаного права. Наприклад, відповідно до ст. 55 Конституції України, ст. 15 ЦК кожен має право на судовий захист. У випадках, встановлених Конституцією України та законом, особа має право звернутися за захистом цивільного права та інтересу до Президента України, органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування (ст. 17 ЦК). Здійснити захист цивільних прав можуть і органи нотаріату. Нотаріус здійснює захист цивільних прав шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 18 ЦК).

Суб'єктом захисту можуть бути й органи прокуратури, наприклад, у формі подання позову до суду в справах про обмеження фізичної особи у дієздатності. Належне місце в системі гарантій захисту прав фізичних та юридичних осіб посідає й Уповноважений ВР України з прав людини (ст. 55 Конституції України та Закон України "Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини"). Однак діяльність вказаних осіб має характер сприяння у поновленні порушеного, невизнаного чи оспореного права.

Після використання всіх національних засобів правового захисту учасник цивільних відносин може звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, наприклад, до Європейського Суду з прав людини.

Органом захисту можуть бути і третейські суди та інші форми примирювальних процедур (ст. 1 Положення про третейський суд, ст. 12 ГПК України, Закон України

"Про міжнародний комерційний арбітраж").

Неюрисдикційними способами захисту суб'єктивного права та інтересу, який охороняється законом, слід визнавати відповідні дії суб'єкта, права та інтереси якого порушено. Основним неюрисдикційним способом цивільного права є самозахист — застосування особою засобів протидії, які не заборонено законом та не суперечать моральним засадам суспільства. Способи самозахисту може обирати сама особа або ж їх може бути встановлено договором або актами цивільного законодавства (ст. 19 ЦК України). Основною характерною ознакою самозахисту є те, що суб'єкт цивільного права захищає себе власними діями, без звернення до суду або іншого органу, який здійснює захист цивільного права. Одним із проявів самозахисту слід визнати притримання майна кредитором (ст.ст. 594—597, 856, 874, 916, 1019 ЦК та ін.).

У порядку здійснення захисту можуть виникати питання про застосування так званих оперативних санкцій {заходів оперативного захисту). Наприклад, покупець за договором купівлі-продажу має право відмовитися від договору купівлі-продажу, в разі відмови продавця передати проданий товар (ст. 665 ЦК). Аналогічні положення знаходимо у ст.ст. 666, 672, 690 та ін. ЦК.

Важливу роль для захисту цивільних прав має спосіб їх захисту, тобто передбачені законом дії, що безпосередньо спрямовані на захист суб'єктивних цивільних прав. Способи захисту в їх сукупності поділяють на загальні та спеціальні. Загальні способи захисту суб'єктивного цивільного права визначено ст. 16 ЦК та їх дія поширюється, як правило, на всю сукупність цивільних прав. До загальних способів захисту цивільних прав належать такі.

Визнання права — спосіб захисту, який застосовується у разі спору між суб'єктами цивільного права з приводу наявності чи відсутності правовідносин між сторонами, і, відповідно, наявності чи відсутності цивільного права та цивільного обов'язку. Слід визнати, що такий спосіб захисту може стосуватися не тільки наявності спору, а й невизначеності правового стану особи (наприклад, у справах окремого провадження про обмеження фізичної особи у дієздатності чи визнання недієздатною; про визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи про оголошення її померлою тощо).

Визнання правочину недійсним — спосіб захисту, який застосовується у разі укладення оспорюваного правочину. Якщо ж є факт укладення нікчемного правочину, способами

захисту можуть бути, наприклад, застосування наслідків його недійсності або ж визнання його дійсним у випадках, передбачених цивільним законом.

Припинення дії, яка порушує право — спосіб захисту, який полягає у припиненні цивільного правопорушення, що триває і далі впливає на суб'єктивні права та законні інтереси особи. В окремих випадках такий спосіб застосовують як запобіжний захід (спосіб забезпечення позову). Прикладом може бути зупинення пропуску через митний кордон України товарів, імпорту чи експорту яких здійснюється з порушенням права інтелектуальної власності (ст. 432 ЦК).

Відновлення становища, яке існувало до порушення, має місце у разі, якщо визнання факту порушення суб'єктивного права та притягнення винного до відповідальності недостатньо, а необхідно поновити порушене право в повному обсязі (застосувати реституцію).

Примусове виконання обов'язку в натурі — спосіб захисту цивільного права, який впливає із загального принципу повного та належного виконання зобов'язання. Цей спосіб полягає у зобов'язанні вчинити дію або утриматися від дії, незалежно від застосування до неї інших заходів впливу (відшкодування збитків чи моральної (немайнової шкоди), накладення штрафу, пені та ін.).

Зміна правовідносин — це спосіб захисту, який полягає у трансформації одних правовідносин в інші, переростання одного обов'язку в інший, покладенні на боржника нового обов'язку.

Припинення правовідносин застосовують, як правило, у разі невиконання чи неналежного виконання боржником своїх обов'язків або неправомірного використання кредитором (носієм) свого суб'єктивного права.

Відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди, як правило, мають місце наявності складу цивільного правопорушення: протиправна поведінка заподіювача, наявність негативних наслідків (шкоди), причинний зв'язок між протиправною поведінкою та наслідками та вина заподіювача.

Відшкодування моральної (немайнової) шкоди застосовують у разі заподіяння останньої, під якою розуміють фізичні та моральні страждання, яких зазнав потерпілий через порушення, невизнання чи оспорення його суб'єктивного права.

Визнання незаконними рішень, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб полягає у позбавленні у судовому порядку або в іншому порядку, визначеному законом, юридичної сили винесеного рішення, вчиненої дії або зобов'язання вказаних суб'єктів владних правовідносин вчинити певну дію для захисту порушеного чи оспореного права або законного інтересу.

Спеціальні способи захисту цивільних прав передбачено правовими нормами, які регулюють конкретні правовідносини. Наприклад, для захисту права власності чи іншого речового права може використовуватися позов про визнання права власності, негативний чи віндикаційний позови.

Нездійснення уповноваженою особою дій, спрямованих на захист суб'єктивного права, за загальним правилом, не тягне його скасування, за винятками, передбаченими законом. Тобто у разі прямої вказівки закону, суб'єкт права у випадку незастосування способів захисту може втратити можливість захисту, наприклад, замовник за договором підряду, у разі виявлення допущених у роботі відхилень від умов договору або інших недоліків, негайно зобов'язаний повідомити про них підрядникові, в іншому випадку, замовник втрачає право у подальшому посилатися на ці відхилення від умов договору або недоліки у виконаній роботі (ст. 853 ЦК).

Цивільно-правова відповідальність

Цивільно-правова відповідальність — це самостійний вид юридичної відповідальності,

який полягає у застосуванні державного примусу до правопорушника шляхом позбавлення особи певних благ чи покладення обов'язків майнового характеру. До правопорушника застосовуються санкції майнового характеру, які спрямовані на відновлення порушених прав та полягають у відшкодуванні збитків, стягненні неустойки чи пені.

Особливості цивільно-правової відповідальності:

1) майновий характер;

2) стягується на користь потерпілої сторони;

3) компенсаційна природа, тобто спрямованість на відновлення майнової сфери потерпілого.

Цивільно-правова відповідальність виконує такі функції.

- компенсаційну, сутність якої полягає у відновленні стану, що існував до порушення суб'єктивного права, а у разі неможливості такого — грошового чи іншого відшкодування заподіяної шкоди;
- виховну, яка спрямована на попередження таких цивільно-правових порушень у майбутньому, як з боку правопорушника, так і інших учасників цивільних правовідносин;
- стимулюючу, що розкриває позитивний аспект відповідальності та полягає в тому, що встановлення у законодавстві цивільно-правової відповідальності стимулює інших учасників до належної поведінки.

Цивільно-правову відповідальність можна класифікувати за різними критеріями.

1. Залежно від підстави виникнення цивільно-правова відповідальність буває договірною та недоговірною. Договірна відповідальність настає у разі порушення договору однією із сторін. Позадоговірна відповідальність має місце у разі заподіяння шкоди чужому майну чи здоров'ю, а також в інших випадках заподіяння шкоди, якщо між заподіювачем шкоди і потерпілою стороною не існувало договірних правовідносин.

2. Залежно від кількості осіб, які беруть участь у виконанні зобов'язання, застосовують часткову (дольову), солідарну чи субсидіарну (додаткову) відповідальність. Часткова (дольова) відповідальність полягає в тому, що кожен із учасників зобов'язання несе відповідальність у межах своєї частки. Солідарна відповідальність настає лише у випадках, прямо вказаних в законі чи договорі, і при цьому кредитор надається право вимагати виконання обов'язку частково або в повному обсязі від усіх боржників разом або від одного із боржників. Якщо обов'язок не буде виконано в повному обсязі одним із боржників, кредитор вправі вимагати неодержане від інших солідарних боржників. Солідарні боржники залишаються зобов'язаними до того моменту, поки їх обов'язок не буде виконано повністю. Виконання обов'язку в повному обсязі одним із боржників припиняє обов'язок решти солідарних боржників перед кредитором. Боржник, який виконав солідарний обов'язок, має право пред'явити регресну вимогу до решти солідарних боржників у рівній частці, якщо інше не встановлено договором або законом, крім частки, яка припадає на нього. Якщо один із солідарних боржників не сплатив частку, яка належить солідарному боржникові, несплачене припадає на кожного з решти солідарних боржників у рівній частці. Субсидіарна (додаткова) відповідальність має місце у разі, якщо її прямо передбачено в законі чи договорі, вона не може перевищувати обсягу повної відповідальності. Наприклад, неможливо відшкодувати шкоду, заподіяну неповнолітнім віком від 14 до 18 років внаслідок відсутності власного майна, відповідальність несуть його батьки, усиновителі або піклувальники. До пред'явлення вимоги особі, яка несе субсидіарну відповідальність, кредитор повинен пред'явити вимогу основному боржникові. Якщо основний боржник відмовився задовольнити вимогу кредитора або кредитор не одержав від нього у розумний строк відповідь на пред'явлену вимогу, кредитор може пред'явити вимогу в повному обсязі до особи, яка несе субсидіарну відповідальність. Особа, яка понесла субсидіарну відповідальність, має право у випадках, передбачених законом пред'являти регресну вимогу до особи, в інтересах якої вона понесла відповідальність.

3. Залежно від обсягу відповідальності виділяють повну, обмежену та підвищену (кратну) відповідальність. За загальним правилом, цивільно-правова відповідальність настає в повному обсязі, а це означає, що розмір відшкодованої шкоди не повинен перевищувати суму заподіяних збитків, тобто відшкодування не повинно призводити до

збагачення потерпілого. Однак, у силу закону або договору, може виникати обмежена цивільно-правова відповідальність. Наприклад, у договорах перевезення відповідальність перевізника за втрату, нестачу, псування чи пошкодження вантажу, багажу, пошти встановлюється у розмірі фактичної шкоди, якщо не доведе, що це сталося не з його вини (ст. 924 ЦК). Проявом обмеженої цивільно-правової відповідальності може бути встановлення у договорі правил про залікову, виключну або альтернативну неустойку (ст. 624 ЦК). У певних випадках законом може бути передбачено застосування підвищеної цивільно-правової відповідальності, яка полягає у застосуванні до правопорушника додаткових санкцій у порядку та розмірах, визначених законом. Наприклад, у разі визнання недійсним правочину, який учинено під впливом насильства, винна сторона (інша особа), яка застосувала фізичний або психічний тиск до другої сторони, зобов'язана відшкодувати їй збитки у подвійному розмірі (ст. 231 ЦК).

Юридичною підставою цивільно-правової відповідальності є закон, а фактичною — вчинення цивільного правопорушення. Тому особа підлягає цивільно-правовій відповідальності за наявності сукупності умов, які утворюють склад цивільного правопорушення.

Підставами цивільно-правової відповідальності є:

- протиправність поведінки (дія чи бездіяльність);
- наявність майнової та (або) моральної шкоди;
- причинний зв'язок між протиправною поведінкою і заподіяною шкодою;
- вина особи, яка заподіяла шкоду.

Цивільно-правова відповідальність настає за умови, якщо дія чи бездіяльність, якими заподіяно шкоду, є протиправними чи заборонені законом. Протиправною поведінкою визнається така поведінка, яка порушує приписи правової норми, незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про неправомірність своєї поведінки. Це може бути

протиправна дія або бездіяльність особи, а також протиправне рішення. Протиправною визнається поведінка особи, яка порушує приписи правових норм та порушує суб'єктивне право особи. Тому законодавець у цивільному праві зазначає, що заподіяння шкоди є протиправним, якщо законом не передбачено інше. Переважно протиправна поведінка полягає в активних діях, якими заподіяно шкоду. Бездіяльність визнається протиправною, якщо особа повинна була вчинити певну дію, але не вчинила її. Протиправним рішенням визнається рішення органу державної влади, органу влади АРК, органу місцевого самоврядування, яке приймає посадова та службова особа цього органу, та суперечить вимогам чинного законодавства або порушує права осіб.

У випадках, передбачених законом, може виникати обов'язок відшкодувати шкоду, заподіяну правомірною поведінкою. Прикладом цього може бути заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності, якою визнаються дії особи, спрямовані на усунення небезпеки, що загрожує самому заподіювачеві шкоди чи іншим особам, за умови, що її за цих обставин не можна бути усунути іншими засобами. Вказані дії є правомірними за умови, що відвернута шкода є меншою від тієї, що могла бути заподіяною.

Особливістю цивільно-правової відповідальності є те, що в окремих випадках допускається відповідальність за дії інших осіб. Наприклад, якщо шкоди завдано особою, яка не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними через психічний розлад або недоумство, суд може постановити рішення про відшкодування цієї шкоди її чоловіком (дружиною), батьками, повнолітніми дітьми, якщо вони проживали разом із цією особою, знали про її психічний розлад або недоумство, але не вжили заходів щодо запобігання шкоди (ст. 1186 ЦК).

Другою обов'язковою підставою настання цивільно-правової відповідальності є наявність наслідків у формі заподіяння шкоди, посягання на права та інтереси, які охороняються законом. Залежно від того, якому об'єкту права заподіяно шкоду, її слід розрізняти як таку, що заподіяна майну, а також заподіяну особі.

У цивільному праві використовують поняття "шкода" та "збитки", зміст котрих тривалий час був предметом суперечок науковців і практиків.

Шкода — це будь-яке знецінення блага, що охороняється правом, тому її поділяють на майнову і немайнову. Поряд із поняттям "шкода", законодавець використовує поняття "збитки". Відповідно до ст. 22 ЦК збитками є: втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі

знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права {реальні збитки}; доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушено (упущена вигода). Отже, збитки — це грошова оцінка шкоди, яка має місце у разі неможливості відшкодування шкоди в натурі.

Збитки визначають з урахуванням ринкових цін, що існували на день добровільного задоволення боржником вимоги кредитора у місці, де зобов'язання має бути виконано, а якщо вимогу не було задоволено добровільно, — у день пред'явлення позову, якщо інше не встановлено договором або законом. Суд може задовольнити вимогу про відшкодування збитків, беручи до уваги ринкові ціни, що існували на день ухвалення рішення. При визначенні неодержаних доходів (упущеної вигоди) враховують заходи, вжиті кредитором щодо їх одержання (ст. 623 ЦК).

Закон встановлює особливості визначення обсягу збитків, у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням грошового зобов'язання. Відповідно до ст. 625 ЦК, боржник, який прострочив виконання грошового зобов'язання, на вимогу кредитора зобов'язаний сплатити суму боргу з урахуванням встановленого індексу інфляції за весь час прострочення, а також 3% річних від простроченої суми, якщо інший розмір процентів не встановлено договором або законом.

Наслідком порушення цивільно-правових норм може бути також і моральна шкода, яка полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала через каліцтво або інше ушкодження здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (ст. 23 ЦК). Зазначена шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування.

До обов'язкових умов цивільно-правової відповідальності належать причинно-наслідковий зв'язок між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою. Причинно-наслідковий зв'язок є простим (якщо між протиправною поведінкою та завданою шкодою немає інших юридично значущих обставин) та складним (якщо між завданою шкодою та протиправною поведінкою існують й інші обставини, які впливали на її заподіяння). Причому протиправна поведінка особи лише тоді є причиною збитків, коли вона безпосередньо пов'язана із збитками.

Вина як умова цивільно-правової відповідальності — це психічне ставлення особи-правопорушника до своєї протиправної поведінки та її наслідків. Питання про вину як психічне ставлення особи до своєї поведінки та її наслідків визначають тільки після з'ясування причинного зв'язку та протиправності дій (бездіяльності).

У цивільному законодавстві встановлено презумпцію вини боржника, тобто його вважають винним доти, доки він не доведе протилежного. Особа є невинуватою, якщо доведе, що вжила усіх заходів, що від неї залежали, щодо належного виконання зобов'язання (ст. 624 ЦК).

Розрізняють дві форми вини: умисел та необережність. Причому для виникнення цивільно-правової відповідальності форма вини значення не має, однак у випадках, встановлених законом, може впливати на розмір відшкодування.

У випадках, встановлених законом, допускається притягнення особи до цивільно-правової відповідальності незалежно від наявності вини правопорушника (наприклад, відповідальність за шкоду, завдану джерелом підвищеної небезпеки (ст. 1187 ЦК), відповідальність професійного зберігача за втрату (нестачу) або пошкодження речі, яку прийнято на зберігання (ст. 950 ЦК) та ін.).

Законодавство встановлює специфіку з'ясування вини в окремих випадках. Наприклад, у разі покладання обов'язку на батьків щодо відшкодування шкоди, завданої малолітньою особою, відповідно до ст. 1178 ЦК України береться до уваги їх вина у несумлінному здійсненні або ухиленні ними від здійснення виховання та нагляду за малолітньою особою.

Розмір відшкодування встановлюється законом або домовленістю сторін, а у разі наявності спору між сторонами — судом, господарським чи третейським судом. Розмір відшкодування майнової шкоди визначається, як правило, у грошовому виразі, однак відповідно до ст. 22 ЦК за вимогою особи, якій завдано шкоди, та відповідно до обставин справи майнову шкоду може бути відшкодовано і в інший спосіб, зокрема, шкоду, завдану майну, може бути відшкодовано в натурі (передання речі того самого роду та тієї самої якості, поладження пошкодженої речі тощо). Моральна шкода відшкодовується грошми, іншим майном або в інший спосіб. Розмір грошового відшкодування моральної шкоди

визначає суд залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховують вимоги розумності та справедливості (ст. 23 ЦК). Моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

Чинником, який впливає на розмір відшкодування, є також вина кредитора. У цьому випадку суд відповідно зменшує розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника. В окремих випадках правопорушник взагалі звільняється від цивільно-правової відповідальності, наприклад, при відшкодуванні шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки. Суд також має право зменшити розмір збитків та неустойки, які стягуються з боржника, якщо кредитор умисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків, завданих порушенням зобов'язання, або не вжив заходів щодо їх зменшення (ст. 616 ЦК).

Цивільне законодавство передбачає також випадки, за настання яких особа звільняється від відповідальності, — це випадок та непереборна сила. Окрім цих підстав, які притаманні для усіх видів цивільно-правової відповідальності, особу, у випадках, визначених законом, може бути звільнено від відповідальності в силу інших обставин, як-от: вина кредитора, самозахист цивільних справ чи інші обставини, визначені законом як підстави звільнення від відповідальності. Однак, як правило, вони застосовуються при недоговорній цивільно-правової відповідальності, їх буде додатково розкрито у § 7 Гл. 13 цього посібника.

Строки та терміни здійснення й захисту цивільних прав і виконання цивільних обов'язків

Для належного здійснення і захисту суб'єктивних цивільних прав та виконання обов'язків важливе значення має фактор часу. Проте юридичне значення має не сам час, а певні його відрізки чи моменти, з якими пов'язують виникнення, зміну чи

припинення цивільних правовідносин. ЦК України оперує поняттями "строк" і "термін".

Термін — це певний момент у часі, з настанням якого пов'язана дія чи подія, що має юридичне значення. Термін може визначатись календарною датою або вказівкою на подію, яка неминуче має настати. Такою подією може бути момент смерті особи, закінчення перебігу певного строку тощо.

Строк — це певний період у часі, зі спливом якого пов'язана дія чи подія, яка має юридичне значення. Строк обчислюється роками, місяцями, тижнями, днями або годинами. Іноді обчислення строку в цивільному праві визначається також хвилинами і секундами, наприклад договір телефонного зв'язку.

Строк і термін можуть визначатись актами цивільного законодавства, правочином або рішенням суду.

Для правильного обчислення строку важливе значення має його початок та закінчення. За загальним правилом, строк починається з наступного дня після календарної дати або з настанням події, якими визначено його початок. Закінчення строку залежить від одиниці виміру часу, що застосовується для обчислення цього строку.

1. Строк, що обчислюється роками, спливає у відповідні місяць і число останнього року строку.

2. Строк, що визначений півроком або кварталами року, спливає у відповідне число останнього місяця строку. При цьому відлік кварталів ведеться з початку року.

3. Строк, що обчислюється місяцями, спливає у відповідне число останнього місяця строку. Якщо закінчення строку, що обчислюється місяцями, припадає на такий місяць, у якому немає відповідного числа, то строк спливає в останній день цього місяця.

4. Строк, що визначається у півмісяця, розглядається як строк, який обчислюється днями, і вважається таким, що дорівнює 15 дням.

5. Строк, що обчислюється тижнями, спливає у відповідний день останнього тижня строку.

Якщо останній день строку припадає на неділю або неробочий день, днем закінчення строку вважається найближчий за ним робочий день.

Якщо строк встановлено для вчинення будь-якої дії, її може бути виконано до закінчення 24 години останнього дня строку. Проте якщо ця дію має бути вчинено в установі, то строк спливає тоді, коли у цій установі за встановленими правилами припиняються відповідні операції. Письмові заяви та повідомлення, що їх здали до установи зв'язку до закінчення 24 години останнього дня строку, вважаються такими, що здані своєчасно.

Залежно від різноманітних критеріїв виділяють декілька видів класифікацій строків (термінів).

1. Залежно від суб'єкта встановлення строків (термінів):

- законодавчо встановлені — тобто ті, які закріплено в законах та/або інших нормативно-правових актах;
- договірні — строки (терміни), що встановлюються за домовленістю сторін;
- судові — це строки (терміни), які встановлюються судом.

2. За правовими наслідками:

- правостворюючі — строки (терміни), пов'язані з виникненням певних правовідносин;
- правозмінюючі — строки (терміни), спрямовані на зміну правовідносин;
- правоприпиняючі — строки (терміни), пов'язані з припиненням правовідносин.

3. За самостійністю визначення:

- імперативні — строки (терміни), які строго визначені законом та не можуть бути змінені за згодою осіб (наприклад строки набувальної давності);
- диспозитивні — строки (терміни), які хоча й передбачені законом, проте можуть бути змінені за згодою сторін.

4. За характером визначеності:

- абсолютно визначені строки (терміни) вказують на точний момент чи період часу, з яким пов'язуються юридичні наслідки;
- відносно визначені строки (терміни) характеризуються меншою точністю і вказують лише приблизні орієнтири, наприклад, у розумний строк, у строк, необхідний для виконання, негайно тощо;
- невизначені строки (терміни) мають місце у разі, якщо законом чи договором взагалі не встановлено будь-якого часового орієнтиру, хоча й передбачено, що відповідні правовідносини мають часові межі. Наприклад, деякі договори може бути укладено

безстроково, але зрозуміло, що такі правовідносини, все ж таки, колись припиняться.

5. За поширенням:

- загальні строки (терміни) мають загальне значення та стосуються всіх без винятку суб'єктів та всіх однотипових випадків;
- спеціальні строки (терміни) встановлюються для винятків із загального правила і діють лише у випадках, що передбачено в законі.

Проте найбільш вагоме значення має розподіл строків на строки (терміни) здійснення цивільних прав, строки (терміни) виконання цивільних обов'язків та строки (терміни) захисту цивільних прав.

Строки здійснення суб'єктивних цивільних прав — строки, впродовж яких володілець суб'єктивного права може реалізувати ті можливості, які закладено в суб'єктивному праві.

Строки здійснення суб'єктивних цивільних прав поділяють на такі:

1) строки існування цивільних прав — це строки дії суб'єктивного права в часі. Введення часових обмежень означає, що законодавець свідомо обмежує деякі з прав для узгодження цивільного обігу, наприклад, майнові права автора існують упродовж життя автора та 70 років після його смерті;

2) преклюзивний строк — це період, із закінченням якого припиняється цивільне право як таке. Він надає уповноваженій особі строго визначений час для реалізації свого права і припиняє це право у разі його невикористання чи неналежного використання. Цей строк встановлюється для спонукання особи до здійснення свого права, в іншому ж випадку це право припиняється або ж переходить до інших осіб. Це свого роду санкція

за нездійснення свого суб'єктивного права, оскільки його нездійснення певною мірою заважає подальшому нормальному розвитку суспільних відносин. Такими строками є 6 місяців для прийняття спадщини (ч. 1 ст. 1270 ЦК), 3 місяці з моменту закінчення договору про зберігання у ломбарді (ст. 968 ЦК), 1 місяць для нерухомого та 10 днів для рухомого майна, протягом яких особа має переважне право купівлі частки спільної часткової власності (ст. 362 ЦК) тощо;

3) претензійний строк — строк, упродовж якого уповноважений суб'єкт вправі, а іноді й зобов'язаний звернутися до безпосередньо зобов'язаної особи для врегулювання спору, що виник між ними перед зверненням до суду за захистом свого порушеного права;

4) гарантійний строк — період часу, впродовж якого продавець, виготівник чи інший послугонадавач гарантує придатність товару (речі) чи послуги для використання за звичайним призначенням, а набувач (користувач) вправі вимагати безоплатного усунення виявлених недоліків, заміни товару (послуги) чи застосування інших встановлених законом чи договором наслідків. Близькими до гарантійного строку є термін служби (для товарів чи робіт тривалого користування) і термін придатності (для продуктів харчування, медикаментів тощо).

Строк виконання обов'язків — це строк, упродовж якого особа повинна виконати належний їй обов'язок, тобто вчинити певні дії чи відмовитися від їх вчинення. Вирізняють загальні та проміжні строки виконання суб'єктивних цивільних обов'язків. Загальний строк охоплює собою весь строк виконання обов'язків, а проміжний — строк, упродовж якого має бути виконано певний етап цього обов'язку, наприклад, під час здійснення поставки може бути додатково встановлено строк щодо поставки кожної з партій продукції.

Відповідно до ст. 531 ЦК боржник має право виконати свій обов'язок достроково. Однак дострокове виконання обов'язку не повинно суперечити договору, актам цивільного законодавства або впливати із суті самого зобов'язання чи звичаю ділового обороту. Наприклад, вантаж було доставлено достроково, коли замовник ще не підготував склади для вивантаження продукції, проте він зобов'язаний звільнити транспортний засіб, внаслідок чого вантаж може бути пошкоджено або знищено.

Строк захисту цивільних прав — це строк, упродовж якого особа, право якої порушено, оспорено чи не визнано, може вимагати примусового здійснення чи захисту свого права.

Залежно від того, яким чином здійснюється захист, розрізняють: строки судового захисту (позовна давність); строки адміністративного захисту; строки самозахисту; строки оперативного захисту.

Позовна давність — це строк, у межах якого особа може звернутися до суду з вимогою про захист свого цивільного права або інтересу. Значення позовної давності полягає у наданні потерпілому строго визначеного, проте цілком достатнього строку для захисту його права. Після збігу строку позовної давності потерпілий позбавляється можливості примусового (судового) захисту свого права, але саме порушене право зберігається.

Строки позовної давності поділяють на загальний та спеціальні.

Загальний строк позовної давності встановлюється в три роки та поширюється на всі правовідносини, окрім тих, щодо яких встановлюється спеціальний строк.

Спеціальні строки позовної давності встановлюють:

- один рік:

- на вимогу про стягнення неустойки (штрафу, пені);

- на вимогу про спростування розміщених у засобах масової інформації відомостей, що ганьблять честь, гідність, ділову репутацію, який обчислюється від дня розміщення цих відомостей у засобах масової інформації або від дня, коли особа довідалася чи повинна була довідатися про ці відомості;

- про переведення на співвласника прав та обов'язків покупця у разі порушення переважного права купівлі частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК);

— на вимоги, що виникають у зв'язку з недоліками проданого товару (ст. 681 ЦК);

— на вимогу про розірвання договору дарування (ст. 728 ЦК);

— на вимоги, що виникають у зв'язку з перевезенням вантажу (ст. 925 ЦК);

— на вимоги про оскарження дій виконавця заповіту (ст. 1293 ЦК);

- п'ять років — на вимогу про визнання недійсним правочину, який було вчинено під впливом насильства, погрози, обману;

- десять років — на вимогу про застосування наслідків недійсності нікчемного правочину.

Позовна давність імперативно встановлюється в законі і не підлягає відміні чи зменшенню за згодою сторін. Однак за взаємною згодою сторони можуть збільшувати позовну давність, встановлену законом.

Велике значення для обрахування строків позовної давності має початок перебігу строку позовної давності. Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа дізналася чи повинна була дізнатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила. Наприклад, за зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання, а з невизначеним строком — з моменту, коли у кредитора виникає право поставити вимогу про виконання зобов'язання.

Строк позовної давності переважно перебігає безперервно. Проте законодавець встановлює низку випадків, коли, залежно від обставин, можливо зупинити та перервати строк позовної давності.

Сутність зупинення строку позовної давності полягає в тому, що час, упродовж якого діє обставина, яка перешкоджає захисту порушеного цивільного права, не зараховується у встановлений законом строк позовної давності.

Перебіг позовної давності зупиняється:

1) якщо пред'явленню позову перешкоджала надзвичайна або невідворотна за цих умов подія (непереборна сила) на весь час існування цих обставин;

2) у разі відстрочення виконання зобов'язання (мораторій) на підставах, установлених законом;

3) у разі зупинення дії закону або іншого нормативно-правового акта, який регулює відповідні відносини;

4) якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведено на воєнний стан.

Від дня припинення обставин, що були підставою для зупинення перебігу позовної давності, перебіг позовної давності продовжується з урахуванням часу, що минув до його зупинення.

Переривання строку позовної давності означає, що час, який збіг до настання обставини, що стала підставою переривання, в цей період не зараховується і він починає бігти з початку.

Перебіг позовної давності переривається у випадках:

1) вчинення особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку.

2) пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач.

Після переривання перебіг позовної давності починається заново. Час, що минув до переривання перебігу позовної давності, до нового строку не зараховується.

Сплив строку позовної давності є підставою для відмови в позові. При цьому сплив строку позовної давності за основною вимогою автоматично вважається спливом строку позовної давності за додатковими вимогами. Проте особа, яка виконала зобов'язання після закінчення позовної давності, не має права вимагати повернення виконаного, хоча б у момент виконання вона не знала про її закінчення.

Позовна давність не поширюється на вимоги:

1) що випливають із порушення особистих немайнових прав, крім випадків, установлених законом;

2) вкладника до банку (фінансової установи) про видачу вкладу;

3) про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю;

4) власника або іншої особи про визнання незаконним правового акта органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування, яким порушено його право власності або інше речове право;

5) страхувальника (застрахованої особи) до страховика про здійснення страхової виплати (страхового відшкодування).

Цей перелік не є вичерпним, і законом може бути передбачено й інші вимоги, на які не поширюється позовна давність.